

Şahyryň front ýollary

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Şahyryň front ýollary

ŞAHYRYŇ FRONT ÝOLLARY

■ Şu çugdamja ýazgy türkmen ýazyjysy Durdy Haldurdynyň uruş ýyllaryndaky ömür beýany. Emma ol Beýik Watançylyk urşuna gatnaşan ähli türkmen ýazyjylarynyň ýalynly ýyllardaky ykbalynyň aýdyň keşbini görkezýär.

Faşizm dünýä halklaryna garşy gyrgynçylykly uruşlar alyp baryp, köp ýurtlary haraba aýlandyrdy.

Faşizme garşy türkmeniň uly talantlaryndan, edebiýat ussatlaryndan, gör, näçe adam Ýewropada ýitdi, guma garylyp galdy. Gör, näçe adam maýyp bolup, synalarynyň bir bölegini taşlap gelmeli boldular. Biz döredijilik şahsyýetleriniň front ýollaryny, marşrutlaryny takykklamaga we geljek nesle maglumatlar bermäge borçludyr.

Durdy Haldurdy (1909-1996) 1940-njy ýylda Moskwadan gelen B.Leonidow bilen bileleşip, "Ýazgül" librettosyny işleýärdi. Ol ýaňy açylan Döwlet opera we balet teatrynyň mejlisinde maslahatlaşyldy. Maslahaty Şaja Batyrow alyp barýardy. Ol ýerde Garaja Burunow, Berdi Kerbabaýew, Alty Garlyýew, Şaly Kekilow we başgalar bardy. Operanyň librettosyna saz ýazan 60-70 ýaşly Aleksandr Dzegelenokdy. Bu saz, ussat ýazylan sazdy. Ýöne ýetmez ýeri, ol XVIII asyryň Ýewropa sazynyň äheňinde ýazylypdy, türkmen milli saz mukamyna laýyklykly duýulmaýardy. Saz kabul edilmedi. Emma saz jemgyýetçiligi, umumylykda, ol sazy ajaýyp eser hasap etdi. Onuň notasy Ýewropa saz ylmynda möhüm hadysa boldy. Hatda ol saz Moskwada, Parižde halanypdyr. Opera ahlak temasynda bolup, goja kişi bilen ýaş gyzyň nikasy meselesiniň töwereginde ösüpdi.

Ine, teatrdaky operanyň sazyna derek, Ýewropada toplaryň gümmürdisi başlandy. Şol pursatda D.Haldurdy: "Äden ädimlerini

ädiklerde galdyrys" şygryny döretdi. Bu çagyryjy şygryň täsiri uly boldy. Eýýäm obraz täzedi, täze aňlatma edebiýata girdi. Ş.Batyrowyň tagallasy bilen türkmen döredijilik adamlarynyň aglabasy tyl işleri üçin bronlanypdy. D.Haldurdy, Çary Aşyrow we birtopar beýleki adamlar tyl işleri bilen meşgul bolmalydylar. Emma watançylyk duýgusy şahyrlary we ýazyjylary birden çogdurdy. Olar meýletinlik bilen TSSR Harby Halk Komissariatyna ýörite arza bilen ýüz tutup başladylar.

■ "Dostum, çagyrmazlar merdi meýdana, Ner kimin küküräp özi gelmese".*

Hatda, aýratyn şahyrlar şu pursatda tylda galmaklygy özlerine aýyp bildiler, ertirki dili keltelikden uýaldylar. 1941-nji ýylda A.Kekilow elinde TSSR Harby Halk Komissarlygyndan iberilen çakylyk haty bilen D.Haldurdynyň öýüne geldi. Şondan soň D.Haldurdy şahyr we ýazyjy dostlary bilen hoşlaşdy we harby lybasa girdi.

Ol pulomýotçylar bölümine makul görüldi. Bu bölüm tiz Guryhowdanyň üsti bilen Eýran serhetlerinden aşdy we Maşada tarap ugur aldy. Olar Aşgabatdan Maşada on gün diýlende baryp ýetdiler. Esgerler pyýada ýol geçýärdiler, pulomýotlar bolsa, atyň üstünde gidýärdiler. 1941-nji ýylyň 20-nji awgustynda olar Maşatdadylar. Eýran-sowet şertnamasyna görä, Eýrany hem sowet goşuny goramalydy. D.Haldurdy we esgerler Maşatda taýýarlyk geçýärdiler. Türgenleşikde maşk edýärdiler. Ine, şol gadymky Maşat, Ryza şanyň haýbatly ýadygärligi. Ol ýadygärlik uly teletin bilen örtülgi durýardy. 1942-nji ýylda D.Haldurdyny Aşgabada harby kursa çagyýarlar. Harby kursy gutaransoň, oňa leýtenant çinini berýärler. Bellenen gün we sagatda D.Haldurdy bölüm bilen, Demirgazyk Kawkaz frontuna ugradylýar. Ol şol ýerde pulomýot wzwodynyň komandirligine bellenýär. Ine, şu ýerdäki hüjümlerde ol eýýäm iki gezek ýaralanýar. D.Haldurdy ýarasy gutulýança, özüniň Aşgabatdan bileräk fronta gaýdan dostlaryny: Şaly Kekilow, Çary Aşyrow, Nurmyrat Saryhanow, Ata Nyýazow, Nurberdi Pomma, Kemal Işanow, Ruhý Alyýew we beýlekileri hat üsti bilen agtaryp başlaýar.

Alşylýan hatlar, döreyän şygrylar özbaşdak bir torbadaky daşy gaty depderiň içinde jemlenýärdi.

* * *

"Ýaradaryň höwri özüniň ýatlamalary bolýar eken" diýip, D.Haldurdy gürrüň beripdi. Dogrudan-da, ol Maşatdan Aşgabada çagyranlaryndan soň, 1942-nji ýylyň tomsunda harby uçilişäniň kursantlary bilen çola Çölüde taýýarlyk görüpdi. Kursantlar zabun tutulýardy we talap ýokarydy. Ekzamenler berkdí. Ol sanly adamyň biri bolup, leytenant çinini alypdy. Indi öňde front meýdany garaşýardy. Ol şol tomsuň aýaklarynda, esgerler bilen Krasnowodskä gelip düşüpdi. Olar Kaspide gämili ýüzüp, Bakuwa barypdylar. Şondan hem uzak eglemän olary Tbilisä tarap ugradypdylar. Tbilisiden Poti şäherine ýetýärler. Ol ýerde "Красный Кавказ" kraýseri tizlikde bu bölümi başga bir kenara eltíp düşürýär. Bölüm indi pyýada ýöreyärdi we hüşgär gidýärdi. Daglaryň içi bilen ýöremelidi. Däriňiň ysy burunlaryna urup ugrapdyr. Öňde goranyş meýdanlary salgymlap görnüp başlapdy. Bu ýer "76-njy aýratyn deňiz brigadasy" atlandyrylypdy. Özem bu ýerde 3 batalýon bardy. Frontda hereket adatdan daşary tiz bolup geçýärdi, hatarlary ýyldyrym çaltlygynda çalyşmaly bolýardy. D.Haldurdynyň bölümi eýýäm Grozna tarap okdurlyp baryardy. Soň Groznydan deňze tarap çykyldy we öňde Krasnodar ülkesi ýaýylyp ýatyr. Bu ülkäniň topragyny ot, asmanyny bolsa gara tüsse gaplapdyr. Krasnodardaky hüjümlerde gyzgyn gülle juwlap gelşine D.Haldurdynyň burnunyň ujuny çyrpyp geçýär. Emma, D.Haldurdy oňa üns hem bermändir. Ol şeýle diýipdi:

"Erkek adam onça-onça zadyň gideni bilen kemsinse aýyp bolar". Ol ýene-de ýaralanýar we bu gezek ony hötjetligine garaman, güýlup diýen ýaly Soçi gospitalyna ugradýarlar. 1942-nji ýylyň güýzi gelip ýetýär. D.Haldurdy Krasnodarda, ýene şol öňki bölümine gaýdyp gelip, hüjüme gidýär. Gizlin duýduryşa görä, agşam sagat 11:00 bolanda hüjüm başlanmalydy. Hüjüm başlanýar we operasiýa mahaly Durdy Haldurdy ýene-de ýaralanýar. Ol öz ýarasyny ýaşyrynlykda saklaýar, ten ýarasy bitip gidýär. "Siz

näme üçin beýle etdiňiz?" diýlen soragyň jogaby şeýle boldy:

"Front – lowlap duran ot. Bu oduň içine, ine, girip, ine, çykyp, ine, ýene-de girip ýörenden, öwrenişen ýagyň bilen urşup ýöreniň has amatly göründi".

Elbetde, bu ýerde logika-da ýok däl. Ýöne özi-öz golundan, aýagyndan atyp ýörenler bilen deňeşdireniňde, bu logika juda belentdi...

1942-nji ýylyň gysydy. Faşistleriň aýylganç hüjümi başlandy. Gazaply hüjüme berk gaýtawul berilýärdi. Edil şu pursatda ýanaşyk ýerde ot sowurýan pulomýot birden togtady. Pulomýotçy ýigit ýaşyrak bir oglandy. Ol pulomýotyň okuny sazlap bilmeýärdi, hemaýat isleýärdi. D.Haldurdy şol pulomýota tarap süýşüp ugrady. Şol wagt hem juwwuldy we gümmürdi emele gelip, ýer yranyp gitdi. D.Haldurdynyň çep aýagy gyzgyn otly kesindi bilen çapylan ýaly boldy. Salym geçmänkä, uly göwräni göterip ýören ýogyn aýak ganly kersene batyrylyo çykarylana döndi. D.Haldurdy: "Bir essim aýylýan ýalydygyny bilýän, soň başga zady bilmändirin" diýip ýatlardy. Esgerler komandiriň guramagy bilen, D.Haldurdyny töwerekläp tokaýdaky ýerzemine tarap alyp ugraýarlar. Şol başagaýlyk wagty hem goşhalta bir zada ilişip, üzülip galypdyr. "Onuň içinde ýigitler bilen alşan hatlarym, suratlar, uzynly-kelteli goşgular ýazylan daşy gataňsy sygyrlar depderim bardy" diýip, D.Haldurdy başyny armanly ýaýkaýar.

Töwerek galyň gar bilen doňup ýatyr, ýollaryň köteli taýgançak. Ata goşulan sanýada gospitala getirdiler. Meýdan gospitalynda ýatyşsyna, gyzgyn söweşe garanynda, şu hereketsiz ýatmagyň güzapdygyny kesgittläpdir. Bir günden soň D.Haldurdyny Krasnodar ülkesiniň kiçi bir obasyndaky gospitala öwrülen mekdebine getirip ýerleşdirýärler. Ol bu ýerde indi ikinji gezek essinden gidip, dünýäni unudyp ýatypdyr. Ertesi ol ýere ýazylan sary samanyň üstünde ýatyrka oýanypdyr. Onuň gulagyna "Хорошо, хорошо!", "Dodagyna gan ýöräp ugrady, gowy" sözleri eşidilipdir. Seredip görenlerinde, ýaraly aýak eýýäm simläp başlapdyr. Meýdan wraçlary gelip-gidip, ahyrda kesmeli diýen

karara gelenlerini mälim edipdirler:

"Ýeri, esger, siz garşy däl gerek?"

D.Haldurdy adatdan daşary çydamy bilen degişmäge-de gurp tapypdyr:

"Faşistiň oky giren bir aýagy ýöne bir kesmek-de az".

Wraçlar hoş bolupdyrlar we bu degişmäni razylygyň alamaty hökmünde kabul edipdirler.

D.Haldurdy operasiýa stolunda "uzak" ýatmaly bolmandyr. Oňa şeýle diýipdirler:

"Esger, hany, 15-e çenli sanap başlaň!"

Ol 13-e ýetipdir, emma 14 diýmäge dili aýlanman "uka" gidipdir. D.Haldurdy:

"Uklasam uklandyryn weli, ýöne wraçlaryň biri-birine "Дайте пил!" diýen sözlerini hem eşidýän ýalydym" diýip ýatlaýar. Bu bolsa:

"Aýagy kesip başlar ýaly, hany, byçgyny bäre alyň!" diýen sözdi.

1943-nji ýylyň başydy. D.Haldurdyny çep aýagy jontuk halda Mozdok şäheriniň üsti bilen Dagystanyň merkezi şäheri Mahaçgala gospitalyna geçirýärler. Howpdan ätiýaç edipmi ýa-da mümkinçiligine garapmy, soňra D.Haldurdyny Nahiçewan gospitalyna eltipdirler.

"Dagystan ýurdunyň şahyrlaryny öwrenip başlapdym, meni Effendi Kapiýew gyzyklandyrýardy" diýip ol aýdypdy. Emma ol eýýäm Nahiçewandady. D.Haldurdy şeýle aýdýar:

"Taryhdan Türküstandan eňterilen türkmenleriň Yraga, Ruma, Töwrize dolany barada okapdym, ýöne Nahiçewana baranymdan soň weli, Türküstanda türkmen galan däl bolaýmasyn diýen pikir kelläme geldi. Töwerek tamam terakime, ählisi hem sähelçe rumça kakýar diýmeseň, biziň öz dilimizde, türkmençe gepleşýärler. Asyl Nahiçewany men türkmen şäheri diýmäge uýalman. A-how? Ol-a biziň öz garyndaşlarymyz, gepi, sözi, gylygy, hereketi bütinleý türkmen. Nahiçewanda hemmeler şahyr. Türkmen diýip aýtsaň, ählisi seň daşyňda kökenek, üstüne kükregini gerip durlar. Dilleri süýji, labzy ýakymly. "Tüýs türkmenler, ynha şular ekeni" diýen oý kelläme geldi".

Onuň gospital günleri munuň bilen hem tamamlanmaýar.

"Nahiçewandan soň meni Ýerewan gospitalyna geçirdiler. Şu uzak müddetde meniň gyzgynym 39-dan aşak düşmedi. Men hemişe gyzgynlydym. Sebäbini bolsa özüm-de, wraçlar-da bilmeýärdiler. 1943-nji ýylyň aprel aýynda meni Ýerewandan alyp, Bakuwa ugratmak kararyna geldiler. Meniň üçin şeýle uly alada edip ýörüşlerine haýpym gelýärdi. Dagystandaky teklibimi Ýerewanda ýene gaýtaladym.

"Men indi barybir fronta ýaramaryn. Siz meni beýle alada edip, şäherlerden şäherler gonduryp ýörmän, Aşgabada taşlaň, başyňyzy gutaryň. Men şu aladalaryňyz üçin juda uýalýaryn" diýdim. Belki, şu sözüň täsir edendir, meni Bakuwa getirip düşürdiler". 1943-nji ýylyň maýynda D.Haldurdy Baku gospitalyndady. "Indi bolsa meniň ýüzüm Krasnowodskä tarapdy. Kesgitlenen bir gün men Bakuwdan gaýtdym we Krasnowodsk uzKdan elesläp görüldi. Aşgabada çenli ýanym bilen gelýän seržanty öz wraçlarymyzyň güwäligi bilen yzyna ugratdym".

Krasnowodskdäki Harby komissariatyň özi Krasnosodsk-Aşgabat otlusyna ýerleşdirip goýbermegiň aladasyny edýärdi. Şu ýerde Krasnowodskdäki gazetiň bir işgäri D.Haldurdyny ýakyndaky redaksiýa çagyryp alyp gidýär. Ine, şol redaksiýa D.Haldurdy we Abdy ikisi penjiräniň önünden geçýärler. Açyk penjireden içeri garanlarynda, bir kişi dik durup gazeg agdaryşdyryp, başagaý bolup dur. Redaksiýa girenlerinde bolsa, ine, Nurjan Amanow, iki elini ýaýyp, gözünü şakäse ýaly açyp, näme diýjegini bilmän durupdyr. D.Haldurdy, Abdy eýýäm N.Amanowyň gapysyndady. N.Amanow: "Orazgül, tiz bäre çyk, seret, kim gelipdir?" N.Amanyň ýanynda gyt zat-da, müşgil zat-da bolmaýardy. Balyk palawyndan başlap, saçagyň üstünde iňňe sançmaga ýer yokdy. N.Amanow eýýäm Krasnowodskiden telefon arkaly Aşgabady habardar edipdi. B.Kerbabaýewiň özi bilen sözleşip, D.Haldurdynyň baryanyňy mälim edipdi.

Şowhun bilen gaýdan otly gelip, Aşgabatda daýandy. D.Haldurdyny basgançaklardan göterip diýen ýaly, B.Kerbabaýewiň özi düşürdi. D.Haldurdy pişegine söýenip,

kaddyny göneldende, öz öňünde äpet göwräni, naw ýaly birini saýgarýar. Bu Şaja Batyrowdy. Olar üç bolup maşynda wokzaldan öýe ugradylar... D.Haldurdy öýe barmak bilen, şol "Pionerskiý 1" köçesini (soňra Owražnaýa) synlady. Ol öýüni, çagalary, otaglary, iş kabinetini synlady. Tiz wagtdan bolsa, Ş.Batyrowyň öz şofýory gelip, D.Haldurdynyň howlusynyň gapysynda daýanýar we Ş.Batyrowyň garaşýanyny habar berýär. D.Haldurdy şondan soň 15 günläp Ş.Batyrowyň Pöwrizedäki daçasynyda dynç alýar. Ol ilki bilen öň işden giden ýeri "Sowet Türkmenistany" gazetine barýar. Ýöne janyny aýaman işe berlip ugransoň, Ş.Batyrowyň hökümi bilen, ol ýene-de Pöwrizede bolmaly edilýär we "Sowet edebiýaty" žurnalyna sekretar bellenýär...

Şeýdip, ýene, D.Haldurdynyň frontdan soňky döredijilik işi başlanýar.

*Setir Gara Seýitliýewiňki.

Tejen NEPESOW.

Edebi makalalar